

Monika Szymańska

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

PIĘKNY – PIĘKNIE – PIĘKNO. EKSPLIKACJA ZNACZEŃ I PROFILI POJĘCIA PIĘKNA NA PODSTAWIE WYNIKÓW ANALIZY KORPUSOWEJ*

Do bliższego przyjrzenia się pojęciu *piękna* skłaniać może m.in. złożoność struktury znaczenia leksemów, takich jak: *piękno*, *piękny*, *pięknie*, których leksykograficzne opisy w różnych słownikach wykazują dość liczne różnice i rozbieżności. Ta swoista polifonia słownikowych opisów znaczenia analizowanych tu jednostek nie dziwi, jeśli weźmie się pod uwagę wysoki stopień abstrakcyjności pojęcia *piękna* oraz jego związek z wartościowaniem.

Kluczowym dla przyjętej tu metodologii terminem jest *profilowanie*, rozumiane jednak w sposób nieco odbiegający od pierwotnego znaczenia, nadanego mu przez Ronalda Langackera¹. Profilowanie jest tutaj traktowane raczej tak, jak u Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej, czyli jako

subiektywna (tj. mająca swój podmiot) operacja językowo-pojęciowa, polegająca na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach) [...] w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia²,

a zatem jako opis pojęcia uwzględniający jego kontekst kulturowy.

Przez *profil* rozumie się tu obraz pojęcia będący efektem profilowania. Za J. Bartmińskim i S. Niebrzegowską przyjmuję też, że tak rozumiane profile pojęć nie są wariantami znaczenia jednostki leksykalnej, lecz wariantami wyobrażeń przedmiotu,

* NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2013-2018.

¹ Por. R. Langacker, *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, przeł. E. Tabakowska i in., Kraków 2009, s. 100.

² J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998, s. 211-224.

że mieszczą się one w ramach wydzielonych znaczeń, różnicując wyobrazenie prototypowego przedmiotu³.

Podjęcie do wyodrębnienia profili pojęcia *piękna* poprzedzam zatem przeglądem opisów leksykograficznych jednostek *piękny*, *piękno*, *pięknie* w wybranych słownikach. Pomijam przy tym odnotowywane przez słowniki znaczenie ironiczne, aktualizujące się np. w tekstach: *No, piękne świadectwo, same trójczyny... Pięknych rzeczy się o tobie dowiaduję!* (przykłady za ISJP) oraz udział znaczenia tego przymiotnika w znaczeniu globalnym frazeologizmów, takich jak: *ktoś odplacił pięknym za nadobne, piękny wiek czy piękne słówka*.

Wspomniane we wstępie zróżnicowanie opisów leksykograficznych analizowanych jednostek w poszczególnych słownikach dotyczy nie tylko poziomu definiowania znaczeń, ale już samej zasady czy strategii ich wyodrębniania. Liczba wyodrębnianych znaczeń waha się od 2 do 4 w przypadku przymiotnika PIĘKNY i od 2 do 3 w haśle PIĘKNO. Jeszcze większą różnicę odnotowujemy, porównując ujęcia hasła przysłówkowego. Jednakże dla profilowania pojęcia nie ma to większego znaczenia, ponieważ – jak podkreślono wyżej – profilowanie to operacja na pojęciach, nie na jednostkach leksykalnych (czy – leksykograficznych), niezależna od żadnej z metodologii czy konwencji opisu leksykograficznego. Liczba znaczeń leksemu, opisywanych jako osobne „podjednostki” leksykalne w słownikach, nie musi się pokrywać z liczbą profili pojęcia, wydaje się jednak oczywiste, że zawsze będzie jej równa albo – i to jest pewnie częstszy wariant – od niej większa.

Podjęmowana tu próba profilowania pojęcia *piękna* to zarazem nawiązanie do nurtu badań, których celem jest rekonstrukcja rozumienia pojęć czy też analiza ich utrwalonych w języku i kulturze obrazów, oparta na analizie kontekstów, w jakich pojęcia te funkcjonują w wypowiedziach. W pracach reprezentujących ten kierunek badawczy analizuje się rozumienie pojęć, biorąc za podstawę określony zbiór tekstów, wyodrębniony najczęściej przez ograniczenie próby do określonego gatunku lub typu wypowiedzi⁴. Natomiast przedstawiona tu analiza semantyczna stanowi propozycję o tyle odmienną w założeniach, że nieograniczającą materiału do żadnego ściśle określonego typu tekstów, rodzaju źródeł itp. Podstawę analiz stanowi bowiem w niniejszej pracy materiał pozyskany przy użyciu wyszukiwarki PELCRA⁵ z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP), czyli z bazy danych językowych zgromadzonych

³ *Ibidem*, s. 218.

⁴ Por. np. prace zebrane w tomach: *Język w kręgu wartości*, red. J. Bartmiński, Lublin 2003; *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998.

⁵ P. Pęzik, *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012, s. 253-273.

Tabela 1. Definicje jednostek *pięknym, piękno, pięknie* w wybranych słownikach ogólnych

	PIĘKNY	PIĘKNO	PIĘKNIE
USJP	<ol style="list-style-type: none"> 1. 'odznaczający się pięknem kształtów, barw, dźwięków itp.' 2. 'mający dużą wartość moralną' 3. 'mający najlepsze cechy swojego gatunku, rodzaju itp., będący doskonałym, najlepszym w jakiejś dziedzinie' 4. 'duży, okazały, znacznych rozmiarów' 	<ol style="list-style-type: none"> 1. 'zespół cech takich jak proporcja kształtów, harmonia barw, dźwięków, który sprawia, że coś się podoba, budzi zachwył' 2. 'wysoka wartość moralna' 	'przysłówek od <i>piękny</i> '
ISJP	<ol style="list-style-type: none"> 1. Coś, co jest <i>piękne</i>, jest bardzo ładne. Także o ludziach. 2. <i>Piękne</i> dni, chwile itp. są wtedy, kiedy czujemy się szczęśliwi. 3. Jako <i>piękne</i> określamy to, co jest wzniosłe lub szlachetne. 4. Słowa <i>piękny używamy, aby podkreślić wielkość lub wyjątkową jakość czegoś.</i> 	Piękno to zespół cech tego, co jest piękne.	[Brak odrębnego hasła]
WSJP PAN	<ol style="list-style-type: none"> 1. 'wywołujący przyjemność, kiedy się na niego patrzy' 2. 'uważany za bardzo wartościowy pod jakimś względem' 	<ol style="list-style-type: none"> 1. 'ogół cech, które wywołują przyjemne wrażenia estetyczne lub zmysłowe' 2. 'szczególna wartość moralna' 3. 'ogół rzeczy, które wywołują przyjemne wrażenia estetyczne lub zmysłowe' 	<ol style="list-style-type: none"> 1. 'w sposób oceniany przez mówiącego jako bardzo ładny pod względem wyglądu lub bardzo przyjemny pod względem innych wrażeń zmysłowych' 2. 'tak, że wynik tego wzbudza u mówiącego podziw' 3. 'w sposób, który mówiący uważa za szczególnie godny pochwały'

Źródło: USJP, ISJP, WSJP PAN.

i ustrukturyzowanych według zasady reprezentatywności, zgodnie z którą od korpusu językowego należy oczekiwać odzwierciedlenia języka w całej jego różnorodności⁶.

Materiał ten stanowią kolokacje, których ośrodkami są leksemy *piękny*, *piękno* i *pięknie*. Bierze się tu zatem pod uwagę (nawiązując do definicji terminu *kolokacja* u Aleksandra Szulca) zdolność tych leksemów do wstępowania w stałe skonwencjonalizowane związki syntagmatyczne z innymi wyrazami⁷. Materiał pozyskano z NKJP, stosując *Kolokator* – zaimplementowany w wyszukiwarce PELCRA moduł automatycznej ekstrakcji kolokacji. Narzędzie to pozwala wyłonić kolokacje o najwyższym stopniu istotności statystycznej – najwyższych wartościach wskaźnika *chi kwadrat*⁸. Odróżnienie kolokacji o najwyższej wartości *chi kwadrat* od połączeń wyrazów o wysokiej nawet, ale „zwykłej” liczebności współwystąpień jest bardzo istotne dla analizy semantycznej jednostki, pozwala bowiem ocenić prawdopodobieństwo tego, że częstotliwość współwystępowania ośrodka kolokacji z danym wyrazem w korpusie nie jest przypadkowa.

Zastosowanie *Kolokatora* pozwoliło zatem wyodrębnić te jednostki leksykalne, z którymi leksemy *piękny*, *piękno* i *pięknie*, są najsilniej skorelowane. Analiza tych kontekstów prowadzi z kolei do ustalenia, z jakimi innymi pojęciami pojęcie *piękna* wiąże się najsilniej w świadomości użytkowników języka, i pozwala modelować obraz tego pojęcia wielowymiarowo – z uwzględnieniem jego różnych profili.

Cel niniejszego opracowania to m.in. próba pokazania, że analiza kolokacji, których ośrodkami są jednostki leksykalne *piękny*, *piękno*, *pięknie*, pozwala na wyodrębnienie profili pojęcia *piękna*. Opracowanie to nie wynika z ambicji określenia skończonej liczby takich profili ani z przekonania, że zaprezentowaną poniżej propozycję ich wyodrębnienia, nazwania i opisu należy uznawać za najbliższą faktycznemu stanowi rzeczy; stanowi ono raczej próbę naświetlenia tych aspektów omawianego pojęcia, które ujawniają się w efekcie zastosowania narzędzi językoznawstwa korpusowego. Procedura wyszukiwania kolokacji na potrzeby niniejszej analizy opierała się na właściwościach i funkcjach semantyczno-składniowych jednostek stanowiących ośrodki tych kolokacji.

W przypadku przymiotnika *piękny* wzięto pod uwagę przede wszystkim połączenia wyrazowe, w których realizuje się prymarna funkcja składniowa tego przymiotnika, czyli kolokacje typu: *piękny* + S, gdzie S oznacza nadrzędny rzeczownik. Wydaje się bowiem możliwe wnioskowanie o tym, czym jest *piękno* na podstawie ustalenia, co najczęściej jest określane jako *piękne*, jakie obiekty – materialne i niematerialne – najczęściej zyskują taką ocenę mówiącego. Tego samego rodzaju wnioski można wyciągnąć, analizując najsilniej utrwalone w języku konstrukcje porównawcze: *piękny* + *jak/niby* +

⁶ Por. R.L. Górski, M. Łaziński, *Reprezentatywność i zrównoważenie korpusu*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, s. 25-36.

⁷ A. Szulc, *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego. Dydaktyka języków obcych*, Warszawa 1984, s. 113.

⁸ P. Pezik, *op. cit.*, s. 269.

S. Dowodzą one związku pojęcia *piękna* z pojęciami obiektów funkcjonujących w zbiorowej świadomości jako wzorce tej cechy. Wyłoniono także wykazujące najsilniejszy związek z przymiotnikiem *piękny* modalizatory – zestaw wykładników intensywności cechy, wpisujących się w schemat: *piękny* + *Adv.* Wzięto też pod uwagę kontekst prawostronny przymiotnika *piękny* – wypełniane fakultatywnie w schemacie składniowym *piękny* + (*Praep.* + *S*) miejsce występowania jednostek czy fraz, takich jak *w (swojej) prostocie, przez (swoją) głębię*. Pozwala to bowiem – mówiąc najogólniej – ustalić, jakie cechy określonych obiektów decydują o tym, że obiekty są najczęściej uznawane za piękne. Wśród szeregów typu: *piękny* + (*i/ale*) + *Adj.* – czyli wśród połączeń przymiotnika *piękny* z innymi przymiotnikami – wyodrębniono szeregi bezspójnikowe i dwojakiemu rodzaju połączenia za pośrednictwem spójników – wprowadzających element koniunkcji (*i*) albo swego rodzaju przeciwstawności, takich jak np. *ale, lecz*. Zwłaszcza ten drugi typ połączeń spójnikowych dostarczył wniosków o relacjach pojęcia *piękna* z pojęciami innych cech przypisywanych obiektom podlegającym wartościowaniu w wypowiedziach. Analizą objęto również szersze konteksty przymiotnika *piękny* – realizacje schematów [*piękny* + *S*] + *V*, obejmujących czasownik i połączenie przymiotnika *piękny* z rzeczownikiem występującym w wypowiedzi w funkcji podmiotu lub dopełnienia.

Ostatni z wymienionych wyżej typów kolokacji ma swój odpowiednik w postaci połączeń, których ośrodkiem jest rzeczownik *piękno*, a członem współwystępującym – czasownik (*piękno* + *V*), czyli takich zdań, w których *piękno* jest albo podmiotem, albo dopełnieniem. Wśród kolokacji z rzeczownikiem *piękno* wyróżnić można połączenia z podrzędnym przymiotnikiem (*piękno* + *Adj.*), podrzędnym rzeczownikiem w dopełniaczu (*piękno* + *Subst.*_{Gen.}) oraz nadrzędnym rzeczownikiem (*Subst.* + *piękno*_{Gen.}), a także szeregi współtworzone z innymi rzeczownikami. Kolokacje z przysłówkiem *pięknie* to głównie połączenia z *verbum finitum* albo imiesłowami przymiotnikowymi.

Najliczniejszą grupę kolokacji pozyskanych z NKJP z uwzględnieniem przedstawionych wcześniej założeń metodologicznych stanowią połączenia przymiotnika *piękny* z nadrzędnym rzeczownikiem. I to właśnie semantyka tych rzeczowników może stanowić podstawę wyodrębnienia profili, które na potrzeby niniejszego opracowania umownie określono jako: I „naturalny”, II „zmysłowy”, III „artystyczny”, IV „etyczny”, V „intelektualny”, VI „emocjonalny”, VII „użyteczny”.

Analiza innego rodzaju kolokacji – np. szeregów, jakie tworzy przymiotnik *piękny* z innymi przymiotnikami czy rzeczownik *piękno* z innymi rzeczownikami, albo połączeń rzeczownika *piękno* z czasownikami – dostarcza dodatkowych argumentów przemawiających za takim rozróżnieniem, ale nie tylko – pozwala też wskazać ich relacje – oprócz różnic także podobieństwa i pewne „punkty styku” czy wręcz nakładania się na siebie.

Przechodząc do omówienia wyodrębnionych profili, pragnę podkreślić raz jeszcze umowność nadanych im tutaj określeń.

I. Profil „naturalny”

Należy zaznaczyć, że aby uznać, iż dane wyrażenie językowe stanowi ilustrację tego właśnie – najbardziej ogólnego i najmniej nacechowanego – profilu *piękna*, konieczna jest analiza kontekstu, w jakim to wyrażenie występuje. Aby to wyjaśnić, trzeba najpierw przyjrzeć się samym przykładom wyrażen zaliczanych do rzeczzonego profilu. A należą do nich po pierwsze połączenia przymiotnika *piękny* z nazwami osób: *piękna kobieta*, *piękny mężczyzna*, *piękne dziecko*; z nazwami części ludzkiego ciała: *piękne dłonie*, *piękna twarz*; czy wreszcie – i tu najliczniejsza grupa tego rodzaju kolokacji – z nazwami różnego rodzaju tworów natury i tego, na co się one składają, a więc: *piękny las*, *krajobraz*, *wąwóz*, *motyl*, *błękit* (nieba); *piękna tęcza*, *klacz*, *dolina*, *sceneria*; *piękne jezioro*, *wybrzeże*; *piękne obłoki*, *kwiaty*, *liście*, *drzewa*, *rośliny*; *łany* (krokusów, zbóż). Jest oczywiste, że znaczenie przymiotnika w połączeniu *piękna kobieta* może mieć wymiar czysto – albo: głównie – estetyczny, ale analiza kontekstu może też doprowadzić do wniosku, że dochodzą w nim do głosu elementy typowe dla profilu określanego w tym tekście jako „zmysłowy”. Analogicznie, w wypowiedzi *Ależ piękna okolica!* można się dopatrywać znamion oceny z punktu widzenia estetyki (*piękna okolica* = ‘okolica wywołująca przyjemne wrażenia wzrokowe’), ale spojrzenie na kontekst może doprowadzić do wniosku, że *piękna* w tym konkretnym użyciu to (także) ‘wartościowa ze względu na możliwości, jakie stwarza’ (np. zlokalizowana tak, że świetnie nadaje się na miejsce zamieszkania lub stanowi idealne miejsce na budowę centrum rozrywki), czyli że osąd dotyczyć nie tylko wartości estetycznych, ale także użytecznych (por. „profil użyteczny”).

Aspekt „naturalny” pojęcia *piękna* ma też swoją reprezentację w postaci utrwalonych szeregów czy też par: *piękny i gęsty*, *piękny i bujny* (np. o lesie, włosach, sierści zwierząt), *piękny i dorodny* (np. o owocach, roślinach), *piękny + jędrny*, *soczysty*, *okazały*, *zdrowy*, *kwitnący*, *rozłożysty*, *potężny*, *rosły*. A więc *piękno* „naturalne” ma związek z takimi walorami, jak zdrowie, obfitość, dorodność.

II. Profil „zmysłowy”

Okazuje się, że danych do stwierdzenia, iż *piękna* jako określenie *dziewczyny* albo *kobiety* niesie dodatkowe treści – często wysuwające się na „pierwszy plan” w świadomości mówiącego albo odbierającego komunikat językowy – może dostarczyć kontekst w postaci elementów składowych szeregu współtworzonego przez ten przymiotnik. Może to być szereg, w którym obok przymiotnika *piękna* pojawiają się przymiotniki

(w tym pierwotne imiesłowy przymiotnikowe), takie jak *seksowna, pociągająca, zmysłowa, ponętna, namiętna*, odnoszące się do tego samego rzeczownika (np. *kobieta, dziewczyna*) albo członów, takie jak *kuszący, ponętny* w połączeniach typu *piękne, kuszące usta* albo *piękny, ponętny dekolt, biust*. Wskazują one na korelację między pojęciem piękna, rozumianego jako uroda – ‘zespół zewnętrznych, fizycznych cech człowieka, składających się na jego piękny wygląd’⁹ – oraz całą paletą znaczeń związanych ze zmysłowością, erotyzmem oraz sferą uczuć.

Wśród kolokacji ujawniających znaczenie wpisujące się w ten profil uwagę zwracają charakterystyczne struktury porównawcze: *piękna jak anioł, piękna jak bogini, piękna jak marzenie, piękna jak sen*. Można do nich dodać za *Słownikiem porównań: piękna jak Wenus* i *piękna jak królowna*¹⁰. Oczywiście każda z tych konstrukcji może zostać użyta w znaczeniu „czysto estetycznym”, czyli reprezentować profil „naturalny”, dlatego o reprezentatywności dla profilu „zmysłowego” można mówić dopiero po uwzględnieniu kontekstów. A te często wskazują na takie właśnie zabarwienie wypowiedzi.

Przywołane porównania pokazują związek pojęcia *piękna* z wyobrazeniami dotyczącymi sfery zjawisk nadprzyrodzonych – ujawnia się w nich utrwalone w języku i świadomości jego użytkowników skojarzenie piękna z pierwiastkiem boskości (*bogini, Wenus, anioł*). Porównanie *piękna jak anioł* pokazuje także, jak przenikają się dwa rodzaje wartościowania – dwa rodzaje kategorii: estetyczna i etyczna. Można to uzasadnić, stosując zabieg, który nazwę na potrzeby niniejszej pracy „analizą krzyżową” kolokacji, polegający na zbadaniu łączliwości semantycznej drugiego członu porównania z innymi przymiotnikami – wykazaniu jego tendencji do tworzenia z innymi przymiotnikami (albo jednym przymiotnikiem) równie silnie utrwalonych w języku związków.

Piękno – a zwłaszcza określony typ urody (subtelnej, delikatnej) – jest zatem poniekąd skorelowane z pojęciem *dobra* – które oprócz wielu innych ma też takie konotacje jak ‘życzliwość, łagodność’.

Porównania *piękny jak marzenie, piękny jak sen* – jak pokazuje analiza kontekstów – mogą odnosić się zarówno do osób (w tym zwłaszcza do kobiet), jak i do obiektów nieożywionych (np. twórców natury). Wskazują one na związek pojęcia *piękna* ze sferą doznań wykraczających poza granice rzeczywistości, takich, które ponadto cechuje ulotność, niedoścignioność, nieiszczalność i nieprzystawalność do świata rzeczywistego. Te same konotacje dochodzą do głosu w połączeniach przymiotnika *piękny*

⁹ Por. WSJP PAN.

¹⁰ M. Bańko, *Słownik porównań*, Warszawa 2004, s. 107.

z przysłówkami, których rola nie ogranicza się do funkcji „zwykłych” intensyfikatorów (wykładników intensywności cechy), takich jak np. *bardzo*. Mowa o jednostkach: *zjawiskowo, nieziemsko, niezwykle, niewiarygodnie, przedziwnie, nieprawdopodobnie, niesamowicie, cudnie, bajecznie*. Wszystkie one – podobnie jak *anielsko* i *bosko* – oprócz sygnalizowania wysokiego stopnia intensywności cechy wnoszą do połączeń z przymiotnikiem *piękny* także dodatkowe elementy znaczeniowe, wskazujące na łączenie piękna z pierwiastkami niesamowitości, niezwykłości i tajemniczości.

III. Profil „artystyczny”

Najliczniejszym zbiorem określanych jako *piękne* wytworów szeroko rozumianej sztuki są elementy architektury – budowle (*zabytek, kamienica, pałac, pałacyk*) albo ich części (*ołtarz, krużganki, fasada, elewacja, attyka, wirydarz*) oraz formy zdobienia budowli (*sztukateria, witraż, ornament, mozaika, polichromia, fresk*). Oprócz nich wyróżnić można kolokacje z określeniami dzieł sztuki, takimi jak *plótno, obraz, portret* i dzieł literackich (*wiersz, ballada, powieść, poemat*). Wydaje się, że korelacja przymiotnika *piękny* w tekstach z nazwami podanych tu gatunków literackich czy typów utworów (to, że w wypowiedziach tak często akcentuje się *piękno* utworów reprezentujących te właśnie gatunki) wynika z ich specyfiki i można by to zinterpretować, odwołując się do wyznaczników formalnych tych gatunków. Silnie skonwencjonalizowane są także połączenia analizowanego przymiotnika z rzeczownikami: *plyta, album, muzyka, dźwięk, melodia, piosenka*. A także – z określeniami zabiegów, technik i środków artystycznego wyrazu: *piękne proporcje, połączenie* (jakichś elementów dzieła), *ujęcie, wyobrażenie* (czegoś), *piękna aranżacja, piękny styl*. Ten sam wymiar oceny walorów estetycznych różnego rodzaju wytworów i wyrobów ujawnia się w często stosowanych połączeniach przysłówka *pięknie* z imiesłowami: *pięknie rzeźbiony, urządzony, zdobiony, ozdobiony, wydany, oprawiony*.

Analiza szeregów współtworzonych przez przymiotnik *piękny* i inne przymiotniki określające obiekty tego typu (dzieła sztuki, elementy architektury, utwory muzyczne itp.) wykazuje daleko posuniętą ambiwalencję w ocenie walorów tych obiektów. Otóż korelacja elementów pary *piękny + stary* (np. w odniesieniu do budynku) jest równie silna, jak w przypadku połączenia *piękny + nowoczesny*. Inne tego typu zestawienia szeregów to np.: *piękny + maleńki* oraz *piękny + monumentalny, majestatyczny* (np. o budowli), *piękny + spokojny*, ale też *piękny + niepokojący/porywający/przejmujący* (o utworze muzycznym). Podobna ambiwalencja dochodzi do głosu w charakterystyce obiektów, do których odnosi się „naturalny” profil *piękna – piękno* bywa łączone ze spokojem, łagodnością, delikatnością (np. w opisach zjawisk przyrody, krajobrazów), ale z drugiej strony – *piękny* współwystępuje z przymiotnikami takimi jak *groźny*,

przerazający. To samo dotyczy charakterystyki człowieka, np. piękna kobieta równie często charakteryzowana jest jako *piękna i łagodna* (*delikatna, wrażliwa, ciepła*), co jako *piękna i groźna* (albo *wyniosła, chłodna*). Połączenie na zasadzie koniunkcji przymiotnika *piękny* – silnie nacechowanego jako ocena pozytywna – z przymiotnikami wartościującymi nacechowanymi negatywnie (np. *wyniosły, groźny, zimny*) występuje w zasadzie tylko wówczas, gdy wartościowaniu podlega określony typ obiektów (np. twory natury, fascynująca kogoś osoba, dzieła sztuki czy jakieś artefakty). A więc zjawisko dotyczy profili „naturalnego”, „zmysłowego” i „artystycznego”; nie dotyczy natomiast (albo dotyczy w znacznie mniejszym stopniu) np. profilu „etycznego”, który zostanie zaprezentowany jako następny.

Obok szeregów (a właściwie par) przymiotników połączonych na zasadzie koniunkcji (na poziomie formy wyraża się ona np. obecnością spójnika *i* albo przecinka) występują również kolokacje ze spójnikami *ale, lecz, jednak* (*piękna, ale głupia, piękny, lecz niebezpieczny*). Wskaźnik zespolenia tych członów sygnalizuje pewną przeciwstawność znaczeń. Można przyjąć, że występuje tu swego rodzaju presupozycja – używając spójnika *ale*, zakłada się, że w świadomości odbiorcy wypowiedzi to, co *piękne*, zwykle nie funkcjonuje jako *niebezpieczne*, a piękna osoba jest zwykle kojarzona z *mądrością* (częsta kolokacja: *piękny i mądry*) albo przynajmniej nie jest postrzegana jako *głupia*.

IV. Profil „etyczny”

Kwestia wzajemnego przenikania się wartościowania z punktu widzenia estetyki z ocenianiem w kategoriach etycznych została już podniesiona wcześniej – pretekstem do tego była analiza konstrukcji porównawczej *piękny jak anioł*. Związek ten jest wyrażany wprost w definicjach jednego ze znaczeń leksemu *piękno*: ‘szczególna wartość moralna’ (WSJP PAN), ‘wysoka wartość moralna’ (USJP). Ekstrakcja kolokacji daje wyniki potwierdzające silną korelację przymiotnika *piękny* z podrzędnymi rzeczownikami: *idea, przesłanie, powołanie, służba*. *Piękne przedsięwzięcie* z kolei występuje jako określenie przykładów działalności charytatywnej. Ocena wartości moralnej pobrzmiewa też w wyrażeniu *piękna karta w dziejach (historii) narodu*. Pozytywną ocenę zachowań czy relacji międzyludzkich wyraża przymiotnik *piękny* w odniesieniu do takich rzeczowników, jak *gest, współpraca czy przyjaźń*. Podobnie *piękny zwyczaj czy piękna tradycja* są *piękne* przez swój związek z pozytywnymi wartościami (np. *rodzina, wiara, patriotyzm*), a *piękna wymowa* jakiegoś tekstu polega na ujmowaniu w słowach myśli ocenianych jako wartościowe pod względem moralnym.

Profil ten ujawnia się też w połączeniach rzeczowników *piękno i czystość* (w sensie duchowym), *piękno i godność, piękno i dobroć, piękno i dobro*. Znamienne jest to, że taki sztyk członów w obrębie analizowanych par: *piękno i dobro* oraz *piękny i dobry* ustępuje

pod względem liczebności wersji z rzeczownikiem *dobro* i przymiotnikiem *dobry* na pierwszym miejscu. A zatem nad sformułowaniami *piękno i dobro* oraz *piękny i dobry* dominują liczebnie: *dobry i piękny, dobro i piękno*.

Wartościowanie w kategoriach etyki, a zarazem estetyki uwidocznia się również w wyrażeniach takich, jak *wewnętrzne piękno* czy *piękno duchowe*.

V. Profil „intelektualny”

Związki pojęcia *piękna* ze sferą intelektu, nauki, wiedzy uwidocznione są w języku np. w postaci utrwalonych związków wyrazowych *piękno i harmonia* oraz *piękno i logika* oraz konstrukcji z przymiotnikiem *piękny* realizujących schematy: *x (jest) piękny przez swoją harmonię, x (jest) piękny przez swoją logikę*. *Harmonia* występuje często w tekstach jako określenie wartościujące w odniesieniu do dzieł sztuki, zwłaszcza klasycznych, związane z pojęciem *proporcji* (idealnych, doskonałych proporcji – w rozumieniu pitagorejskim). *Logika* z kolei często odnoszona bywa m.in. do języka i tekstów, jako ich istotny walor.

Ten profil kształtuje się także w pewnym sensie przez odnoszenie pojęcia *piękna* do wytworów myśli ludzkiej. *Piękny artykuł, reportaż, tytuł* (jakiegoś dzieła), *piękna formuła, metafora, piękne nawiązanie, sformułowanie, porównanie, określenie, wyrażenie* zyskują tę ocenę ze względu na rozliczne walory, jednak są wśród nich z pewnością takie, jak: trafność, logika, właściwy dobór środków wyrazu – związane z umiejętnością formułowania myśli tak, by tekst był przede wszystkim zrozumiały.

VI. Profil „emocjonalny”

Piękne chwile, piękne lata 60., piękne czasy, podobnie jak *piękna młodość* czy *piękne dzieciństwo*, to wyrażenia, w których strukturze semantycznej istotny element stanowią emocje, doznania, przeżycia. Kolokacje te sytuują pojęcie *piękna* w kontekście osobistych doświadczeń podmiotu, związanych jakimś odcinkiem czasu, ocenianych pozytywnie, często przez skonstrastowanie z czasem dominacji emocji o charakterze przeciwnym (np. *piękna młodość* przeciwstawiana jest *smutnej starości*, a *piękne czasy* – *ciężkim czasem*).

Subiektywny charakter wartościowania widać np. w połączeniach: *piękna pamiątka* (piękna z punktu widzenia kogoś, dla kogo łączy się z pozytywnie ocenianymi doświadczeniami), *piękny sen, piękne marzenia* (stanowiące czyjeś osobiste doświadczenia).

Część kolokacji, w których realizuje się ten profil pojęcia *piękna*, stanowią wyrażenia wiążące się ze sferą relacji i kontaktów międzyludzkich. Przymiotnik w wyrażeniach: *piękny podarek, piękny dar, piękny podarunek, piękny prezent* jest nośnikiem znaczeń

związanych z pozytywnie ocenianymi relacjami uczestników interakcji – osoby obdarowującej i obdarowywanej. Podobnie *piękny komplement*, *piękne życzenia*, *piękne powitanie*, *piękne podziękowanie* są określeniami aktów (nie samych komunikatów), którym towarzyszy wyrażanie pozytywnie ocenianych emocji.

VII. Profil „użyteczny”

Użyteczność jest podnoszona jako walor towarzyszący *pięknemu* głównie w wypowiedziach dotyczących przedmiotów codziennego użytku (*piękne wyposażenie*, *pudełko*, *krzesło*), a zwłaszcza ubrań (*piękny płaszcz*, *strój*, *piękna suknia*), budynków i pomieszczeń (*piękna rezydencja*, *łazienka*, *piękne mieszkanie*), pojazdów (*piękny samochód*). Odnoszenie przymiotnika *piękny* do obiektów takich, jak: hotel, pływalnia, ośrodek wypoczynkowy – jak wynika z analizy kontekstów – sygnalizuje też, że zapewniają użytkownikom komfortowe warunki (*piękny i komfortowy*, *piękny i wygodny*, *piękny i przyjazny*, *piękny i zaciszny*). Pięknemu towarzyszą też inne cechy, określone w kolokacjach: *piękny + luksusowy*, *drogi*, *nowy*. Wiele kolokacji z przymiotnikiem *piękny* wskazuje na szlachetność materiału, z którego wykonano jakiś przedmiot użytkowy (*piękny + skórzany*, *jedwabny*, *dębowy*, *modrzewiowy*, *kryształowy*). Ujawniają one też elementy stereotypowych wyobrażeń dotyczących określonych przedmiotów, np. *piękny + włoski* (o butach, elementach stroju), *piękny + amerykański* (o przedmiotach luksusowych, niegdyś niedostępnych dla przeciętnego Polaka). Połączenia tego typu mogą być, oczywiście, przykładem równoległej realizacji dwóch odrębnych profili charakteryzowanego przedmiotu (np. jego estetyki i wartości materialnej), ale wysoka frekwencja tego typu kolokacji w korpusie ujawnia związki określonych pojęć i wartości (np. pojęcia *piękna* i pojęcia *wartości materialnej*) zaznaczające się w ogólnie pojętej świadomości użytkowników języka.

Profil „użyteczny” analizowanego pojęcia bardzo trudno wyodrębnić jednoznacznie, pojawiają się bowiem w związku z tą kwestią pewne wątpliwości. Można się np. zastanawiać, czy materiał językowy przywołany jako ilustracja tego aspektu piękna nie jest zarazem (a może nawet: głównie) ilustracją profilu określonego jako „estetyczny”. Te wątpliwości dowodzą, że profile pojęcia mogą częściowo nakładać się na siebie, a wyznaczenie ostrych granic między nimi nie jest możliwe.

Na zakończenie szkicowej charakterystyki poszczególnych profili przedstawię jeszcze wnioski z analizy konstrukcji językowych, w których analizowane jednostki współwystępują z czasownikami oraz jednostkami derywowanymi od czasowników. Wnioski te nie odnoszą się do poszczególnych wyodrębnionych wyżej profili pojęcia *piękna*, lecz dotyczą większości z nich w tym samym lub prawie tym samym stopniu.

Najbardziej oczywiste połączenia tego typu to kolokacje z czasownikami oznaczającymi percepcję. Korzystając z kryteriów przedstawionych przez Magdalenę Zawisławską¹¹, można te czasowniki podzielić na jednostki o dużym stopniu ogólności (np. *patrzeć, widzieć*) oraz takie, które przedstawiają zaangażowanie subiekta w kontakt wzrokowy z obiektem (*przyglądać się, oglądać, odkrywać, kontemplować*). Na uwagę zasługują jednak zwłaszcza obecne w omawianych kontekstach czasowniki wpisujące się w schemat określany na gruncie kognitywizmu jako „doznawanie”¹², takie jak: *zachwycić się* (czymś pięknym), *przeżywać* (coś pięknego), informujące o wpływie na subiekta. To oddziaływanie piękna jest także istotnym składnikiem znaczenia czasowników w konstrukcjach, w których piękno jest podmiotem: *piękno* (albo to, co jest *piękne*) *zachwyca, fascynuje, uwodzi, pobudza, inspiruje, przyciąga uwagę*. Wysoki stopień skorelowania (w tekstach) tego typu czasowników z pojęciem *piękna* wskazuje na zasadność zastosowania w odniesieniu do jednostek leksykalnych *piękny* czy *piękno* strategii definiowania takiej, jak w WSJP PAN polegającej na ujmowaniu *piękna* w kategoriach czynnika wywołującego określone wrażenia.

Na zakończenie jeszcze garść przykładów kolokacji wskazujących na istotę piękna jako wartości. Są to konstrukcje typu: *pragnąć, poszukiwać piękna, odnajdywać, cenić, doceniać piękno, dążyć do piękna, umiłowanie, miłośnik, obrońca, pochwała piękna, zamiłowanie do pięknych x, skłonność do pięknych x, obdarzony pięknym x, spragniony pięknego x, pozbawiony pięknego x*. Znaczący udział (mierzony nie tylko liczbą notowanych w korpusie współwystąpień) tych konstrukcji w zbiorze przebadanych kolokacji potwierdza tylko to, co jest podkreślane w większości definicji słownikowych jednostki *piękno* – mianowicie związek jej znaczenia z wartościami moralnymi. Spostrzeżenie to dotyczy nie tylko najnowszych opracowań leksykograficznych (por. WSJP PAN), ale także – co wynika np. z opracowania Aleksandry Cieślikowej – starszych słowników języka polskiego oraz słowników dawnej polszczyzny, np. *Słownika polszczyzny XVI wieku*¹³.

W swoich rozważaniach starałam się przedstawić użyteczność techniki określanej jako *analiza korpusowa* do wyodrębnienia profili pojęcia o rozbudowanej strukturze semantycznej, jakim jest pojęcie *piękna*. Zasadniczym celem opracowania była jednak próba profilowania, prowadząca w efekcie do określenia związków *piękna* jako wartości z takimi kategoriami wartościującymi, jak np. etyka, sztuka czy użyteczność. Wykazanie – czy może raczej: potwierdzenie – tych związków wymagało poszerzenia pola widzenia i uwzględnienia kontekstu kolokacji stanowiących materiał badawczy.

¹¹ M. Zawisławska, *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*, Warszawa 2004.

¹² *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, red. E. Tabakowska, Kraków 2001, s. 120.

¹³ A. Cieślikowa, *Piękno w dokumentacji słowników języka polskiego – definicje i konteksty*, [w:] *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków 2006, s. 121-129.

Samo bowiem „fasetowanie” nie pozwoliło na jednoznaczne uznanie poszczególnych kolokacji za ilustracje wyodrębnionych we wstępie profili.

Bibliografia

- Bańko M., *Słownik porównań*, Warszawa 2004.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S., *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998, s. 211-224.
- Cieślakowa A., *Piękno w dokumentacji słowników języka polskiego – definicje i konteksty*, [w:] *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków 2006, s. 121-129.
- Górski R.L., Łaziński M., *Reprezentatywność i zrównoważenie korpusu*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012, s. 25-36.
- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
- Język w kręgu wartości*, red. J. Bartmiński, Lublin 2003.
- Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, red. E. Tabakowska, Kraków 2001.
- Langacker R., *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, przeł. E. Tabakowska i in., Kraków 2009.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego (online: <http://nkjp.pl/>).
- Pęzik P., *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012, s. 253-273.
- Szulec A., *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego. Dydaktyka języków obcych*, Warszawa 1984.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.
- Węgrzynek K., *Właściwości syntaktyczne leksemów przymiotnikowych*, „Polonica” 2000, t. 20, s. 161-170.
- WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki (online: <http://www.wsjp.pl/>).
- Zawisławska M., *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*, Warszawa 2004.

Piękny – pięknie – piękno. Eksplicacja znaczeń i profili pojęcia *piękna* na podstawie wyników analizy korpusowej

Streszczenie: Artykuł przedstawia próbę rekonstrukcji językowego obrazu piękna. Zastosowano w nim technikę analizy korpusowej. Podstawę analizy stanowi pozyskany z Narodowego Korpusu Języka Polskiego materiał w postaci kolokacji, których ośrodkami są wyrażenia *piękny*, *pięknie* i *piękno* – będące językowymi wykładnikami analizowanego pojęcia. Analiza tych kolokacji oraz ich kontekstów pozwala ustalić, z jakimi innymi pojęciami pojęcie *piękna* wiąże się najsilniej w świadomości użytkowników języka. Zasadniczym celem opracowania jest wyodrębnienie profili pojęcia *piękna* oraz określenie związków piękna jako wartości estetycznej z innymi kategoriami wartościującymi.

Słowa kluczowe: profilowanie, analiza korpusowa, kolokacja

Piękny – pięknie – piękno. The explication of meanings and profiles of the notion of beauty. Corpus-based analysis

Summary: The paper is an attempt at the reconstruction of language image of beauty. The corpus-based analysis was used. It was based on material from National Corpus of the Polish Language in the form of collocations based on expressions *beautiful*, *beautifully* and *beauty*, which are language exponents of the analyzed notion. Analysis of those collocations and their contexts makes it possible to establish what other notions *beauty* binds with in the strongest manner in awareness of language users. The study's fundamental goal was to distinguish the profiles of the notion of *beauty* and to define the relation between *beauty* as an artistic value with other evaluative categories.

Keywords: profiling, corpus-based analysis, collocation